

Christoph-Eric Mecke

Uniwersytet Zielonogórski

ORCID 0000-0002-3273-782X

c.mecke@wpa.uz.zgora.pl

Od utopii automatyzacji działań państwowych do utopii decyzji administracyjnych wspieranych przez sztuczną inteligencję? Spojrzenie z perspektywy historii i filozofii prawa

Słowa kluczowe: utopie automatyzacji działań ludzkich i państwowych od XVII wieku, binarne kodowanie i autonomiczna jazda według Leibniza, od „big data” do sztucznej inteligencji, pozostające różnice między sztuczną inteligencją i ludzkim osądem

Streszczenie. Marzenie ludzkości o „prawie ex machina” sięga w Europie już XVII w. Z kolei do początków XIX w. zaobserwować można również krytykę tego marzenia. Dzisiaj prawo i etyka z trudem nadążają za rozwojem technologii informacyjnych u progu epoki cyfrowej w XXI w. Dotyczy to w szczególności zbliżającego się milowego kroku przejścia od konwencjonalnych systemów informatycznych, które jedynie odtwarzają dane, do produktywnego, uczącego się algorytmu sztucznej inteligencji. Jej zastosowanie w administracji rodziłoby zupełnie nowe, fundamentalne pytania o przewidywalność, praworządność i legitymację działań administracyjnych.

From the utopia of automating state government activities to the utopia of administrative decisions supported by artificial intelligence? A look from the perspective of history and philosophy of law

Keywords: utopias of automation of human and state activities since the 17th century, binary coding and automatic driving according to Leibniz, from ‘big data’ to AI, remaining differences between AI and human judgement

Summary. Mankind’s dream of a ‘law ex machina’ dates back as far as the 17th century in Europe. In turn, the critique of this dream can also be traced back to the early 19th century. Today law and ethics are struggling to keep up with developments in information technology at the dawn of the digital age in the 21st century. This applies in particular to the impending milestone of moving from conventional information systems that merely reproduce data to a productive, learning algorithm of artificial intelligence. Its application in administration would raise entirely new fundamental questions about the predictability, rule of law and legitimacy of administrative action.

Spojrzenie na nowoczesną technologię informatyczną z perspektywy historii i filozofii prawa mogłoby się nam wydać na pierwszy rzut oka nieadekwatne, a nawet sprzeczne samo w sobie. W rzeczywistości jednak utopie automatyzacji działań

państwowych, a także ich krytyka są znacznie starsze niż nasze obecne stulecie. Sięgają bowiem czasów odkrycia praw mechaniki w XVII w., a wspomnieć można by tu chociaż tylko Galileo Galilei we Włoszech, a następnie Kartezjusza we Francji i Isaaca Newtona w Anglii. Za tych czasów ludzie w Europie zaczęli rozumieć w ramach teorii mechaniki, jak działają proste maszyny, i na tej podstawie dostrzegli również potencjał coraz bardziej złożonych maszyn¹. Trudno się zatem dziwić, że nowoczesna filozofia racjonalizmu XVII i XVIII w. zaczyna się od niemal nieprzerwanej fascynacji ludzi potencjałem maszyny. Angielski matematyk i filozof Thomas Hobbes (1588-1679) jako pierwszy stosował systematycznie koncepcję maszyny w odniesieniu do państwa. Według niej nieubłagane i beznamienne „państwo-maszyna” tłumi ludzkie namiętności, dążenie człowieka do władzy i zysku, ludzką wolę niszczenia drugiego człowieka (*homo homini lupus*), a tym samym państwo takie umożliwia jedynie pokojowe współistnienie między ludźmi. Opis państwa jako mechanizmu w celu utrzymywania pokoju wśród obywateli sprawia, że metafora maszyny staje się pod koniec XVIII w. pożywką dla myślenia o państwie jako państwie prawa, które gwarantuje przynajmniej formalną równość stosowania prawa przez państwo, w tym również administrację państwową, w stosunku do obywatela².

Począwszy od XVII w., światopogląd „mechaniczny” nie ograniczał się jednak tylko do metafor i porównań. Już w tym okresie Kartezjusz uznał bowiem nie tylko przedmioty złożone z ruchomych części, ale także i zwierzęta za „automaty”. W końcu nawet ciało ludzkie wraz z jego fizjologicznymi funkcjami porównuje on do swego rodzaju „maszyn”:

I tak jak zegar złożony z kół i ciężarków [...] przestrzega wszystkich praw natury [...]: tak [...] uznaję [...] ciało człowieka za rodzaj mechanizmu zbudowanego z kości, nerwów, mięśni, żył, krwi i skóry,

pisze Kartezjusz w 1641 r.³ Jednak ten mechanizm kontrolowany jest według Kartezjusza przez „niemechanicznego” ducha (*mens*) i wolę (*voluntas*) człowieka. Kartezjusz wyłączał zatem jeszcze ludzi z kategorii tworzenia podobnych im „automatów” ze względu na wyłączną zdolność człowieka do samoświadomości i *cogitans*, czyli myślenia w sensie umiejętności do refleksji nad samym sobą⁴.

¹ B. Remmele, *Das Maschinenparadigma im Umbruch der Logiken*, [w:] *Subjekte und Gesellschaft. Zur Konstitution von Sozialität*, red. U. Wenzel, B. Bretzinger, K. Holz, Weilerswist 2003, s. 259-276.

² S. Smid, *Recht und Staat als „Maschine”. Zur Bedeutung einer Metapher*, „Der Staat” 1987-1988, nr 27, s. 329, 332.

³ R. Des-Cartes, *Meditationes de prima philosophia in qua Dei existentia et animae immortalitas demonstratur*, Parisiis, Apud Michaelē Soli, via Jacobaeae sub signo Phoenicis. MDCXLI. Cum Priuilegio et Approbatione Doctorum, ponownie wydrukowany z podaniem numerów stron z pierwszego wydania z 1641 r. przez Artura Buchenau 1913, s. 107 – z języka łacińskiego tłum. przez autora.

⁴ R. Descartes, *Le Discours de la méthode. Pour bien conduire sa raison, et chercher la vérité dans les sciences*, Leyde 1637.

Sto lat później, w 1738 r. francuski inżynier Jacques de Vaucanson (1709-1782) konstruował już automaty, które ruszając się, imitowały zarówno zwierzęta, jak i ludzi. Zwłaszcza jego mechaniczna kaczka, której przewód pokarmowy składał się z małych kół zębatych⁵, jest do dziś legendarna. Inni poszli jeszcze dalej, jak na przykład francuski lekarz i radykalny oświeceniowy filozof Julien Offray de La Mettrie (1709-1751), nazywany ówczesnie „Monsieur Machine”⁶, który w swoim manifestie pt. *L’homme machine* z 1748 r. uznał na podstawie bezkompromisowego, materialistycznego podejścia całkowicie za automaty nie tylko zwierzęta, lecz również i człowieka⁷. Przeciwnie stanowisko zajął natomiast dość wcześnie francuski filozof Blaise Pascal (1623-1662), który w 1642 r. sam był wynalazcą jednej z pierwszych maszyn liczących, ale kategorycznie odróżnił jednak „logikę umysłu” leżącą u podstaw maszyn od tak zwanej „logiki serca” dostępnej tylko dla ludzi: „Le coeur a ses raisons que la raison ne connaît point”⁸.

Za tymi przeciwstawnymi stanowiskami kryje się dyskutowane do dziś, filozoficzne pytanie, czy istoty ludzkie również podlegają jedynie prawom natury, czy też tworzą wyjątkową jedność ciała i duszy, z których tylko ciało, ale nie dusza, podlega prawom natury. Na przełomie XVII i XVIII w. to filozoficzne pytanie stanowiło tło dyskusji między francuskim filozofem Pierre’em Bayle’em (1647-1706) a niemieckim filozofem Gottfriedem Wilhelmem Leibnizem (1646-1716). W 1696 r. Bayle opisał jako całkowicie niemożliwe, aby statek „bez niczyjego kierownictwa, z własnej woli wpłynął do pożądanego portu”, aby „omijał wiry i klify, aby rzucał kotwicę tam, gdzie musi, aby uratować się w porcie właśnie wtedy, gdy jest to konieczne”⁹. Nawet Bóg nie byłby według Bayle’a w stanie skonstruować takiego statku¹⁰.

⁵ J. Vaucanson, *Le mécanisme du fluteur automate, présentés a Messieurs de l’Académie Royale des Sciences part M. Vaucanson, auteur de cette machine. Avec la description d’un canard artificiel, mangeant, beuvant, digerant & se vuident, épluchant ses ailes & ses plumes, imitant en diverses manières un canard vivant [...] Et aussi celle d’une autre figure ... jouant du Tambourin & de la Flute [...]*, Paris 1738; pismo wskazuje na trzy najsłynniejsze automaty Vaucansona: flecistę, bębniarza oraz mechaniczną kaczka. Vaucanson zaprezentował wszystkie trzy automaty Królewskiej Akademii Nauk w Paryżu. Kaczka składała się z ponad 400 ruchomych części. Mogła, jak głosi tytuł ww. pisma Vaucansona, machać skrzydłami, kwakać i pić wodę, a także zbierać ziarna z ręki i „przetrawiać” je poprzez reakcję chemiczną w sztucznym jelcu, a w końcu wydalać w realistycznej konsystencji. Za J. Delve, *Jacques Vaucanson: ‘Mechanic of Genius’*, „IEEE Annals of the History of Computing” 2007, nr 29, s. 94-97.

⁶ A. Baruzzi, *La Mettrie*, [w:] *Aufklärung und Materialismus im Frankreich des 18. Jahrhunderts*, München 1968, s. 23.

⁷ J. Offray de La Mettrie, *L’Homme Machine*, Leyde 1748.

⁸ B. Pascal, *Pensées de Monsieur Pascal sur la religion et sur quelques autres sujets. Qui ont été trouvées après sa mort parmi ses papiers. Reueués & corrigées de nouveau*, Lyon 1694, s. 267 („Serce ma swoje powody, których rozum nie zna” – tłum. autora).

⁹ P. Bayle, [w:] *Diction[n]aire Historique et Critique par Monsieur Bayle. Troisième édition, à laquelle on a ajouté la vie de l’auteur et mis ses additions et corrections à leur place*, N-Z, Rotterdam 1715, s. 452/453 (tłum. autora).

¹⁰ *Ibidem*, przyp. 9, s. 453.

Z kolei dla Leibniza stwierdzenie to nie było przekonujące. Jeśli Bayle z jednej strony uważa, jak argumentuje Leibniz, że „zdolność statku [...] można wyjaśnić za pomocą zasad mechaniki i wewnętrznych sił napędowych, jak i okoliczności zewnętrznych”, ale z drugiej strony jednak kategorycznie wyklucza możliwość autonomicznie poruszającego się statku, „to chciałbym, aby podał powód tego osądu”¹¹. Leibniz nie widział tego powodu i dlatego napisał do Bayle’a: „Nie ma wątpliwości, że człowiek mógłby zbudować maszynę, która byłaby w stanie jeździć przez jakiś czas po mieście i skręcać w odpowiednie ulice”¹². Według Leibniza nie umożliwiłaby tego żadna magia, ale matematyczne algorytmy przewidujące skończoną liczbę zbiegów okoliczności, które mogą wpłynąć na jadącą maszynę. To jest z wielkim prawdopodobieństwem najstarszy znany nam tekst na świecie, w którym sztuczna inteligencja została przewidziana w konkretnym zastosowaniu odnośnie do autonomicznej jazdy, 300 lat przed tym, kiedy staje się to rzeczywistością. Leibniz był wizjonerem cyfryzacji XXI w., ponieważ myślał dalej niż jego współcześni, na podstawie znanych mu praw matematyki i fizyki. Na tej podstawie Leibniz, który w latach 1672-1694 sam był również wynalazcą maszyny liczącej, która po raz pierwszy opanowała wszystkie podstawowe operacje arytmetyczne, w tym mnożenie i dzielenie, rozważał nawet możliwość, że w przyszłości, dzięki zwiększeniu mocy obliczeniowej, człowiek będzie w stanie „uformować [ciało], które będzie w stanie naśladować istotę ludzką”¹³; dziś nazywamy to robotami. Ale Leibniz nie pozostał przy teorii według swojej dewizy *teoria cum praxi*, czyli teoria tylko z praktyką i dla praktyki¹⁴. Dlatego też skonstruował nie tylko mechaniczną maszynę liczącą, lecz stał się również praojcem ery cyfrowej, odkrywając, że procesy arytmetyczne można znacznie łatwiej przeprowadzić za pomocą binarnego kodowania liczb „0” i „1”¹⁵, które jest dzisiaj podstawą działania każdego komputera. Pragmatyczność dążenia Leibniza była typowa dla ery nowoczesnego racjonalizmu:

Nie wolno marnować czasu znakomitych ludzi na prostą arytmetykę, ponieważ gdy używana jest maszyna, nawet najprostszy umysł może z całą pewnością zapisać wyniki¹⁶.

¹¹ G.W. Leibniz, *Réponse aux réflexions contenues dans la seconde édition du Dictionnaire critique de M. Bayle, article Rorarius, sur le système de l'harmonie préétablie*, [w:] Leibniz, *Hauptschriften zur Grundlegung der Philosophie*, Übersetzt von Artur Buchenau mit Einleitungen und Anmerkungen herausgegeben von Ernst Cassirer, cz. 2, Hamburg 1996, s. 556, tłum. autora.

¹² *Ibidem*, przyp. 11, s. 556.

¹³ *Ibidem*, s. 557.

¹⁴ P. Phemister, „*Theoria cum praxi*”, [w:] *Leibniz legacy into the future*, red. J. Weckend, New York 2020, s. 287-307.

¹⁵ G.W. Leibniz, *Explication de l'arithmétique binaire, qui se sert des seuls caractères O et I avec des remarques sur son utilité et sur ce qu'elle donne le sens des anciennes figures chinoises de Fohy. Mémoires de mathématique et de physique de l'Académie royale des sciences*, Paris 1703, s. 85-89.

¹⁶ G.W. Leibniz, *Machina arithmetica in qua non additio tantum et subtractio sed et multiplicatio nullo, divisio vero paene nullo animi labore peragatur*, rękopis bez daty, ewentualnie z roku 1686, wy-

Ponieważ Leibniz był nie tylko doktorem filozofii, ale – czego nie wie nawet wielu Niemców – także doktorem prawa, wypróbowywał podobne uproszczenia w dziedzinie prawa, tak aby nawet niedoświadczony lub mniej utalentowany prawnik był w stanie rozstrzygnąć „wszystkie przedstawione mu kazusy bez większych trudności i rozstrzygnąć nawet najbardziej gorące kontrowersje między uczonymi zgodnie z twardymi zasadami”¹⁷. Co prawda, w obliczu ówczesnego stanu technologicznego niemożliwe było jeszcze korzystanie w dziedzinie prawa z gotowych maszyn, ale chociażby jednak ze wstępnej formy technologii informacyjnej, a mianowicie z obliczeń matematycznych. Leibniz miał nawet nadzieję, że za pomocą obliczeń matematycznych będzie w stanie uzyskać już prawne odpowiedzi na pytania, które pojawią się dopiero w przyszłości – na marginesie: ten utopijny pomysł podjęty został w połowie XIX w. przez słynnego niemieckiego uczonego prawa Rudolfa Jheringa (1818-1892) w jego tak zwanej naturalno-historycznej metodzie nauki prawa¹⁸. Leibniz chciał nawet wykorzystać obliczenia matematyczne nie tylko w dziedzinie prawa, ale także w sporach filozoficznych i politycznych, aby zakończyć spór, zmuszając przeciwne strony do uzgodnienia właściwego rozwiązania, opierając się na samym rozumie. Tak więc, według Leibniza, „dwóch filozofów, którzy [są] zaangażowani w spór, nie powinno spierać się inaczej niż dwóch arytmetyków [‘duos Computistas’]. Wystarczy, że wezmą pióro do ręki, usiądą przed swoimi tabliczkami i powiedzą do siebie: ‘Calculemus!’ [‘Obliczmy!’]”¹⁹. W dziedzinie polityki – *nota bene* też w odniesieniu do Polski – w swoim dziele pt. *Specimen demonstrationum politicarum pro Rege Polonorum eligendo*, zresztą jedynym jego dziele przetłumaczonym na język polski²⁰, Leibniz podał wzór „wnioskowania polityczno-naukowego odnośnie wyboru króla polskiego”²¹. W tym celu Leibniz

drukowany ze spuścizny Leibniza w bibliotece im. Gottfrieda Wilhelma Leibniza w Hanowerze przez Wilhelma Jordana, *Die Leibniz'sche Rechenmaschine*, „Zeitschrift für Vermessungswesen” 1897, nr 26, s. 307, tłum. autora.

¹⁷ Leibniz w liście z 31 stycznia 1672 r. do Louisa Ferranda, [w:] *Frühe Schriften zum Naturrecht*, red. H. Busche, Hamburg 2003, s. 376, tłum. autora.

¹⁸ Ch.-E. Mecke, *Die Rezeption des Rechtsdenkens von Gottfried Wilhelm Leibniz bei Gustav Hugo (1764-1844) und Rudolf von Jhering (1818-1892)*, [w:] *Rechts- und Staatsphilosophie bei G.W. Leibniz*, red. T. Altwicker, F. Cheneval, M. Mahlmann, Tübingen 2020, s. 293-299.

¹⁹ G.W. Leibniz, *Die Philosophischen Schriften*. Band 7, Berlin 1890, s. 200, tłum. autora.

²⁰ *Specimen demonstrationum politicarum pro Rege Polonorum eligendo*, Leibniz-Akademie-Ausgabe (AA) IV/1, s. 3-98; *Wybór króla w Polsce przez Godfreda Wilhelma Lejbnicza w roku 1659. Z łacińskiego na język ojczysty przełożone*, Paryż 1843, s. 17-89; G.W. Leibniz, *Wzorzec dowodów politycznych*, przekł. T. Bieńkowski, pośl. W. Voisé, Wrocław-Warszawa-Kraków 1969.

²¹ Pod pseudonimem Georgiusa Ulicoviusa Lithuanusa młody Leibniz opublikował pismo pt. *Specimen Demonstrationum Politicarum Pro eligendo rege Polonorum. Novo scribende genere ad claram certitudinem exactum* (pol. *Wzór wnioskowań politycznych odnośnie wyboru króla Polaków. Określony z nowym rodzajem pisma dla wyraźnej pewności* – tłum. autora.). Druk zawiera błędne miejsce i datę opublikowania „Vilnae 1659”, w rzeczywistości pismo zostało wydrukowane w Gdańsku w roku 1669, patrz artykuł C. von Prantl, *Leibniz, Gottfried Wilhelm*, [w:] *Allgemeine Deutsche Biographie* (ADB), wydana przez Komisję Historyczną przy Bawarskiej Akademii Nauk 1883, t. 18, s. 175.

posłużył się siedmioma przesłankami, które w połowie XVII w. ustalono odnośnie do kandydatury na tron polski²².

Ówczesny niemal bezgraniczny optymizm co do możliwości ludzkiego rozumu sprawił również, że wśród prawników popularna stała się idea państwa jako wielkiej maszyny. Pod koniec XVIII w. niemiecki historyk i konstytucjonalista August Ludwig Schlözer (1735-1809) stwierdził, że „państwo należy postrzegać jako dużą sztuczną, złożoną maszynę”²³. Zgodnie z tą koncepcją każdy, kto podejmuje decyzję prawną, byłby jedynie trybikiem ogromnej maszyny, której funkcją jest wyrażanie suwerennej woli księcia poprzez zgodne z prawem stosowanie prawa. Odpowiadało to nie tylko filozofii rozsądkowej, ale także woli politycznej władców oświeconego absolutyzmu w ówczesnej Francji, Prusach i Austrii. Wraz z ich szczegółowymi i rzekomo kompletnymi kodyfikacjami, pruskim *Allgemeines Landrecht*, austriackim *Allgemeines Gesetzbuch* i francuskim Kodeksem cywilnym, *Code civil*, wolność sędziego oraz wolność nauk prawnych w stosunku do władzy politycznej miały zostać wyeliminowane tak dalece, jak to możliwe, tak aby tylko jedna „wola” w państwie rządziła wszystkim, oczywiście tylko dla dobra wszystkich. Możliwość ta jednak, jeszcze przed faktycznym użyciem maszyn, szybko okazała się już na przełomie XIX w. kompletną iluzją i w ciągu kilku lat doprowadziła w Prusach i we Francji do ponownego zniesienia *référé législatif*, tj. obowiązku każdego sędziego, aby nie rozstrzygać samodzielnie wszystkich wątpliwości w stosowaniu prawa, lecz rozstrzygać je poprzez odesłanie do suwerena. Sto lat później wybitny prawnik i socjolog Max Weber (1864-1920) mógł jedynie szydzić z pomysłu „maszyny paragrafowej”, do której „wrzuca się znamiona stanu faktycznego na górze, wraz z opłatami sądowymi, tak aby wypłynął wyrok na dole, wraz z uzasadnieniami”²⁴.

²² M. Sopiński, *Logika w służbie polityki – Wzorzec dowodów politycznych Gottfrieda Wilhelma Leibniza i jego (nie)wpływ na elekcję roku 1669*, „Dialogi Polityczne” 2017, nr 23, s. 59-72; G. Gángó, *Der Wahlkampf des Pfalzgrafen Philipp Wilhelm von Neuburg um die polnische Krone und die Entstehung von Leibniz Specimen Polonorum*, [w:] *Leibniz in Mainz. Europäische Dimensionen der Mainzer Wirkungsperiode*, red. I. Dingel, M. Kempe, W. Li, Göttingen 2019, s. 45-71 oraz ogólnie A. Horowska, *Racjonalistyczne zasady filozofii politycznej G.W. Leibniza*, „IDEA – Studia nad strukturą i rozwojem pojęć filozoficznych” 2015, t. XXVII, s. 143-168.

²³ A.L. Schlözer, *Allgemeines Sta[ats]recht und StaatsVerfassungsLe[h]re*, Göttingen 1793, § 4, s. 3-4, tłum. autora.

²⁴ M. Weber, *‘Römisches’ und ‘deutsches’ Recht*, „Die christliche Welt. Evangelisch-Lutherisches Gemeindeblatt für Gebildete aller Stände”, Leipzig, nr 22 z 30 maja 1895 r., kol. 524; ponownie wydrukowany w: Max Weber, *Gesamtausgabe. Abteilung 1: Schriften und Reden. Band 4: Landarbeiterfrage, Nationalstaat und Volkswirtschaftspolitik: Schriften und Reden 1892-1899*, wydany przez Wolfganga J. Mommsena we współpracy z: Rita Aldenhoff, Tübingen 1993, niezmienione wydanie cyfrowe (eBook) 2019, s. 534, tłum. autora. Krytyka Maxa Webera była wymierzona bezpośrednio w niemieckie sądownictwo, w którym według niego, w przeciwieństwie do angielskiego, „konieczność, by na krześle sędziego zasiadali ludzie, a nie maszyny, wydaje się być jedynie godną pożałowania niedoskonałością”, s. 533 i n.; tłum. autora.

Ten sceptycyzm, który w pierwszej połowie XX w. skierowany był również przeciwko oświeceniu jako takiemu, był jeszcze mniej przychylny utopii obliczalnego i sterowanego maszynowo orzecznictwa. Nie rządy ustaw, ale rządy decyzji sędziego, które nie zawsze są racjonalne, zostały podkreślone we Francji około przełomu XIX i XX w. przez szkołę François Géný'ego (1861-1959) pt. *Libre recherche scientifique*²⁵ lub w Niemczech przez „Szkołę wolnego prawa”²⁶ reprezentowaną przez tak wybitnych uczonych jak pochodzący z Poznania historyk Hermann Kantorowicz (1877-1940) lub socjolog prawa Eugena Ehrlicha (1862-1922), pochodzący zresztą z polskojęzycznego domu w Galicji.

Okres wojen światowych, rewolucji, dyktatur i niemieckiego terroru w Europie przez długi czas udaremniał jakąkolwiek utopię racjonalności w stosowaniu prawa. Dopiero po II wojnie światowej, w latach 60. i 70. XX w. w Niemczech Zachodnich grupa prawników, informatyków i lingwistów podjęła próby stworzenia podstaw automatycznej interpretacji i stosowania tekstów prawnych. Wyniki były dość marne. Dziś w Niemczech, patrząc wstecz na ten czas, mówi się o „zimie sztucznej inteligencji”²⁷ – czyli krótkim i bezowocnym okresie optymistycznych utopii dotyczących automatyzacji stosowania prawa. W Niemczech Niklas Luhmann, pierwotnie wyższy urzędnik administracyjny, a później profesor socjologii prawa oraz przedstawiciel teorii systemów zaadaptowanej ze Stanów Zjednoczonych, przyznaje w swojej książce pt. *Recht und Automation in der öffentlichen Verwaltung* [*Prawo i automatyzacja w administracji publicznej*] z 1966 r., że istnieją nieprzekraczalne granice całkowitej automatyzacji procedur administracyjnych, ponieważ programowanie algorytmiczne zawsze odbywa się przed podjęciem odpowiedniej decyzji administracyjnej, a zatem, w przeciwieństwie do decyzji podejmowanych przez człowieka, nie w czasie rzeczywistym żywego doświadczenia faktów²⁸.

A dziś? Podczas gdy w ciągu ostatnich dwóch dekad automatyzacja procedur administracyjnych, tzw. cyfryzacja administracji w niektórych państwach, takich jak Estonia, Dania, Hiszpania czy Malta w Europie, a poza Europą w Singapurze już zmieniła się z utopii w rzeczywistość, stoimy dziś u progu realizacji znacznie bardziej dalekosiężnej utopii, a mianowicie utopii sztucznej inteligencji. To nic innego jak już wymieniony *homme machine*, człowiek-maszyna francuskiego lekarza La Mettrie, który w połowie XVIII w. z powodu swojej publikacji, która została

²⁵ F. Géný, *Méthode d'interprétation et sources en droit privé positif*, t. 2, wyd. 2, Paris 1919, s. 78 *et passim*.

²⁶ E. Ehrlich, *Freie Rechtsfindung und freie Rechtswissenschaft*, Leipzig 1903.

²⁷ S. Meder, *Rechtsmaschinen. Von Subsumtionsautomaten, künstlicher Intelligenz und der Suche nach dem 'richtigen' Urteil*, Wien-Köln-Weimar 2020, s. 16.

²⁸ N. Luhmann, *Recht und Automation in der öffentlichen Verwaltung*, Berlin 1966, s. 50. Patrz również F. Wieacker, *Recht und Automation*, [w:] *Festschrift für Eduard Bötticher*, red. K.A. Bettermann, A. Zeuner, Berlin 1969, s. 396-400.

uznana za bluźnierstwo, był prześladowany w całej Europie, dopóki nie otrzymał azylu od – pozostającego pod wpływem oświecenia – króla pruskiego. Utopia sztucznej inteligencji polega na czymś więcej niż utopia Leibniza o automatyzacji stosowania prawa, a także próby jej urzeczywistnienia od końca XX w. Algorytmy sztucznej inteligencji nie są już programowane wyłącznie z wyprzedzeniem czasowym procesów decyzyjnych, jak kiedyś jeszcze ubolewał Niklas Luhmann, lecz stale ewoluują na podstawie przetwarzanych danych. Sztuczna inteligencja uczy się i rozwija się już samodzielnie, niesterowana przez człowieka. Sztuczna inteligencja uczy się pisać prace doktorskie lub egzaminy maturalne. Sztuczna inteligencja uczy się też malować obrazy artystyczne lub komponować muzykę, jak niedawną piosenkę *Heart on My Sleeve*, która tylko pozornie pochodzi od kanadyjskiego rapera Drake'a i dlatego mimo wielkiego sukcesu u internautów musiała zostać usunięta z serwisów streamingowych Tik-Toka²⁹. To, w jakiej formie i w jakim kierunku sztuczna inteligencja uczy się i doskonali, nie jest już w pełni zrozumiałe nawet dla informatyka, który sam zaprogramował początkowy algorytm. Sztuczna inteligencja staje się z jednej strony kreatywna, ale z drugiej też potencjalnie nieprzewidywalna, a tym samym traci dokładnie to, co utopię automatyzacji działań przez wieki czyniło atrakcyjną, czyli stuprocentową obliczalność procedury. Co prawda, nie chodzi już dziś o precyzyjne egzekwowanie woli absolutystycznego władcy. Ale jeżeli kreatywna sztuczna inteligencja kieruje decyzjami organów państwa, stawką jest dziś zagrożenie zasady praworządności, legalności administracji, ale także ochrony jednostki przed dyskryminacją dokonywaną przez maszynę.

Ale na razie nie jesteśmy jeszcze tak daleko z *homme-machine*. Dziesięć lat temu Komisja Europejska przyznała gigantyczną kwotę około prawie miliarda euro na grant o nazwie „Human Brain Project”, jak do tej pory największy projekt naukowy finansowany przez Unię Europejską, w ramach którego zaangażowanych jest ponad 500 naukowców z ponad 150 uniwersytetów³⁰. Projekt grantowy polegał początkowo na odtworzeniu ludzkiego mózgu w komputerze. Nie spełniwszy oczekiwań i zamierzonych celów, zakończył się w 2023 r.³¹ Pierwotny cel stworzenia sztucznej symulacji wszystkich czynności mózgu musiał zostać porzucony na rzecz mniejszych podprojektów. Natomiast konkurencyjny projekt w Stanach Zjednoczonych pt. „BRAIN Initiative”³², rozpoczęty również w 2013 r. i zainicjowany za prezydentury Baracka Obamy z kwotą finansowania wynoszącą prawie 6 bilionów

²⁹ M. Halbig, *Das neue Kunstlied*, [w:] *Hannoversche Allgemeine Zeitung (HAZ)*, „Wochenende” 13.05.2023 r., s. 8.

³⁰ <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/news/final-human-brain-project-summit-achievements-and-future-digital-brain-research> [dostęp: 13.08.2025].

³¹ Patrz przyp. 30.

³² Informacje na temat „BRAIN Initiative” można znaleźć na oficjalnej stronie Narodowego Instytutu Zdrowia rządu Stanów Zjednoczonych: <https://braininitiative.nih.gov/> [dostęp: 13.08.2025].

dolarów, zostanie zakończony do roku 2026, ale – jak już teraz widać – również nie będzie w stanie spełnić pokładanych w nim nadziei³³. Zamiast dostarczyć więcej odpowiedzi na temat tego, jak działa ludzki mózg, przyczynił się głównie do powstania nowych pytań. Według niektórych naukowców zajmujących się ewaluacją europejskiego projektu „symulacja mózgu 1:1 jest zdecydowanie niemożliwa”³⁴.

Według krytyków pierwotne podejście obu projektów cierpi na klasyczny problem „big data”, polegający na tym, że wprowadzie algorytmy mogą być wykorzystywane do identyfikowania wzorców w dużych ilościach danych, ale zawsze poprzestają jednak przy tym wyłącznie na opisie struktury samych danych. Nie są jeszcze w stanie przyjąć fizjologicznych właściwości rzeczywistego organu, który w rzeczywistości stale poddawany jest dodatkowo działaniu niezliczonych, nowych bodźców z zewnątrz³⁵.

Leibniz nie byłby chyba tym zaskoczony. Dla niego „automaty” takie jak autonomiczny statek, „który sam – bez sternika – znajduje drogę do portu”, w dalszym ciągu pozostawały „maszynami bez [ludzkiej] inteligencji, które naśladowały działania ludzi”³⁶ na podstawie algorytmów, jednak nie zastąpią człowieka³⁷. Z pewnością nie bez znaczenia była tutaj również wiara chrześcijańska wyznawana przez Leibniza, która na podstawie biblii przypisuje ludziom, a nie przedmiotom nieożywionym, podobieństwo do Boga. Nie był to jednak jedyny powód, dla którego Leibniz kategorycznie odróżniał ludzką inteligencję od sztucznych maszyn, nawet jeśli pozornie mogły one rozwinąć te same zdolności. Innym, decydującym czynnikiem dla Leibniza był – zresztą wciąż aktualny – pogląd, że wszelkie potencjalne zdolności maszyn działających autonomicznie, które już wtedy przewidział, nie byłyby wyrazem magicznych cudów, ale wynikiem racjonalnie w stu procentach zrozumiałej mechanicznej umiejętności obliczeniowej. Dla Leibniza jednak nawet największa

³³ E. Mullin, *How big science failed to unlock the mysteries of the human brain*, <https://www.technologyreview.com/2021/08/25/1032133/big-science-human-brain-failure/> [dostęp: 13.08.2025] cytowała w 2021 r. słowa neurobiologa profesora Rafaela Yuste z Uniwersytetu Columbia w USA, który jest zaangażowany w projekt: „I have to be honest, we had higher hopes”.

³⁴ Taką ocenę wyraził na przykład Andreas Herz, profesor neuronauki teoretycznej na Uniwersytecie im. Ludwiga Maximiliana w Monachium, który w 2015 r. był członkiem komitetu medialnego europejskiego projektu „Human Brain Project” mającego na celu znalezienie wyjścia z kryzysowej sytuacji projektu badawczego spowodowanej nieoczekiwaną wielką przepaścią między ogłoszonymi publicznie celami badawczymi projektu a realnymi możliwościami badaczy, <https://www.sueddeutsche.de/wissen/hirnforschung-im-human-brain-project-dicke-schaedel-falsche-versprechen-1.2457950-3> [dostęp: 13.08.2025].

³⁵ <https://www.sueddeutsche.de/wissen/hirnforschung-im-human-brain-project-dicke-schaedel-falsche-versprechen-1.2457950-3> [dostęp: 13.08.2025].

³⁶ G.W. Leibniz, *Réponse...*, przyp. 11, s. 558, 560.

³⁷ S. Meder, *Leibniz und das autonome Fahren. Zur Vorgeschichte der Ideen von selbststeuernden Maschinen, technischer Kinetik und Robotik*, [w:] *Autonomes Fahren. Rechtsprobleme, technische Grundlagen*, red. B.H. Oppermann, J. Stender-Vorwachs, wyd. 2, München 2020, s. 44.

wyobrażalna umiejętność obliczeniowa nie była jeszcze synonimem ludzkiego myślenia w sensie „przemyslenia” polegającego na zdolności do refleksji³⁸. Zdolność do przemyslenia wymaga bowiem nie tylko stałej zdolności do logicznego obliczania, ale także stałej zdolności do refleksji nad sensem lub bezsensem tego obliczenia w konkretnym indywidualnym przypadku. Człowiek na podstawie własnej refleksji może np. podjąć decyzję o zaprzestaniu samego obliczania w dowolnym momencie, jeśli tylko rozpozna, że obliczenie to prowadzi do bezużytecznych, a zatem bezsensownych rezultatów; sztuczna inteligencja natomiast nie jest jednak – jeszcze – w stanie dokonać tej refleksji i podjąć na jej podstawie odpowiedniej decyzji. Również ten aspekt przemawia za tym, że sztuczna inteligencja w ścisłym sensie, w przeciwieństwie do częściowej cyfrowej automatyzacji administracji i wymiaru sprawiedliwości, pozostaje na razie jeszcze utopią³⁹.

Literatura

- Baruzzi, Arno, *La Mettrie*, [w:] *Aufklärung und Materialismus im Frankreich des 18. Jahrhunderts*, München 1968.
- Bayle, Pierre, [w:] *Diction[n]aire Historique et Critique par Monsieur Bayle. Troisième édition, à laquelle on a ajouté la vie de l'auteur et mis ses additions et corrections à leur place*, NZ, Rotterdam 1715, s. 452–453.
- Busche, Hubertus (red.), *Gottfried Wilhelm Leibniz. Frühe Schriften zum Naturrecht. Herausgegeben, mit einer Einleitung und Anmerkungen versehen sowie unter Mitwirkung von Hans Zimmermann übersetzt von Hubertus Busche, Lateinisch-Deutsch*, Hamburg 2003.
- Delve, Janet, *Jacques Vaucanson: 'Mechanic of Genius'*, „IEEE Annals of the History of Computing” 2007, nr 29, s. 94–97.
- Descartes, René, *Le Discours de la méthode. Pour bien conduire sa raison, et chercher la vérité dans les sciences*, Leyde 1637.
- Des-Cartes, Renati, *Meditationes de prima philosophia in qua Dei existentia et animae immortalitas demonstratur*, Parisiis, Apud Michaellem Soli, via Jacobaeae sub signo Phoenixis. MDCXLI. Cum Priuilegio et Approbatione Doctorum, ponownie wydrukowany z podaniem numerów stron z pierwszego wydania z 1641 r. przez Artura Buchenau, Lipsiae 1913.
- Ehrlich, Eugen, *Freie Rechtsfindung und freie Rechtswissenschaft*, Leipzig 1903.
- Etscheid, Jan, *Automatisierungspotentiale in der Verwaltung*, [w:] *(Un-)berechenbar? Algorithmen und Automatisierung in Staat und Gesellschaft*, red. R. Mohabbat Kar, B.E.P. Thapa, P. Parycek, Berlin 2018, s. 153–155.
- Gángó, Gábor, *Der Wahlkampf des Pfalzgrafen Philipp Wilhelm von Neuburg um die polnische Krone und die Entstehung von Leibniz Specimen Polonorum*, [w:] *Leibniz in Mainz. Europäische Dimensionen der Mainzer Wirkungsperiode*, red. I. Dingel, M. Kempe, W. Li, Göttingen 2019, s. 45–71.

³⁸ Tak S. Meder, *op. cit.*, przyp. 37, s. 45, który również uważa, że Leibniz uznałby za błąd, „gdyby ludzka i sztuczna inteligencja zostały postawione na równi, gdyby autonomiczne systemy otrzymały status zdolności prawnej” – tłum. autora.

³⁹ Tak na razie też odnośnie do procedur administracyjnych w Niemczech J. Etscheid, *Automatisierungspotentiale in der Verwaltung*, [w:] *(Un-)berechenbar? Algorithmen und Automatisierung in Staat und Gesellschaft*, red. R. Mohabbat Kar, B.E.P. Thapa, P. Parycek, Berlin 2018, s. 153–155 oraz F. von Harbou, *Abschied vom Einzelfall? – Perspektiven der Digitalisierung von Verwaltungsverfahren*, „Juristenzeitung” 2020, nr 75, s. 346.

- Gény, François, *Méthode d'interprétation et sources en droit privé positif*, t. 2, 2. édition, Paris 1919.
- Halbig, M., *Das neue Kunstlied*, „Hannoversche Allgemeine Zeitung“ (HAZ), „Wochenende“, wydanie z 13.05.2023 r., s. 8.
- Harbou, Frederik von, *Abschied vom Einzelfall? – Perspektiven der Digitalisierung von Verwaltungsverfahren*, „Juristenzeitung“ 2020, nr 75, s. 346.
- Horowska, Aleksandra, *Racjonalistyczne zasady filozofii politycznej G.W.Leibniza*, „IDEA – Studia nad strukturą i rozwojem pojęć filozoficznych” 2015, t. XXVII, s. 143-168.
- Leibniz, Gottfried Wilhelm, *Specimen demonstrationum politicarum pro Rege Polonorum eligendo*, Vilnae 1669, [w:] *Leibniz-Akademie-Ausgabe* (AA) IV/1, s. 3-98, polski przekład: G.W. Leibniz, *Wybór króla w Polsce przez Godfreda Wilhelma Lejbница w roku 1659. Z łacińskiego na język ojczysty przełożone*, Paryż 1843; *Wzorzec dowodów politycznych*, tłum. T. Bienkowski, posł. W. Voisé, Wrocław/Warszawa/Kraków 1969 oraz Bydgoszcz 1998.
- Leibniz, Gottfried Wilhelm, *Machina arithmetica in qua non additio tantum et subtractio sed et multiplicatio nullo, divisio vero paene nullo animi labore peragatur*, rękopis bez daty, ewentualnie z roku 1686, wydrukowany ze spuścizny Leibniza w bibliotece im. Gottfrieda Wilhelma Leibniza w Hanowerze przez Wilhelma Jordana, *Die Leibniz'sche Rechenmaschine*, „Zeitschrift für Vermessungswesen” 1897, nr 26, s. 307.
- Leibniz, Gottfried Wilhelm, *Explication de l'arithmétique binaire, qui se sert des seuls caractères 0 et 1 avec des remarques sur son utilité et sur ce qu'elle donne le sens des anciennes figures chinoises de Fohy. Mémoires de mathématique et de physique de l'Académie royale des sciences*, Paris 1703.
- Leibniz, Gottfried Wilhelm, *Die Philosophischen Schriften*. Band 7, Berlin 1890.
- Leibniz, Gottfried Wilhelm, *Réponse aux réflexions contenues dans la seconde édition du Dictionnaire critique de M. Bayle, article Rorarius, sur le système de l'harmonie préétablie*, [w:] *Leibniz, Haupt-schriften zur Grundlegung der Philosophie. Übersetzt von Artur Buchenau mit Einleitungen und Anmerkungen herausgegeben von Ernst Cassirer*, cz. 2, Hamburg 1996.
- Luhmann, Niklas, *Recht und Automation in der öffentlichen Verwaltung*, Berlin 1966.
- Mecke, Christoph-Eric, *Die Rezeption des Rechtsdenkens von Gottfried Wilhelm Leibniz bei Gustav Hugo (1764-1844) und Rudolf von Jhering (1818-1892)*, [w:] *Rechts- und Staatsphilosophie bei G.W. Leibniz*, red. T. Altwicker, F. Cheneval, M. Mahlmann, Tübingen 2020, s. 283-304.
- Meder, Stephan, *Rechtsmaschinen. Von Subsumtionsautomaten, künstlicher Intelligenz und der Suche nach dem 'richtigen' Urteil*, Wien/Köln/Weimar 2020.
- Meder, Stephan, *Leibniz und das autonome Fahren. Zur Vorgeschichte der Ideen von selbststeuernden Maschinen, technischer Kinetik und Robotik*, [w:] *Autonomes Fahren. Rechtsprobleme, technische Grundlagen*, red. B.H. Oppermann, J. Stender Vorwachs, 2. Auflage, München 2020, s. 41-48.
- Offray de La Mettrie, Julien, *L'Homme Machine*, Leyde 1748.
- Pascal, Blaise, *Pensées de Monsieur Pascal sur la religion et sur quelques autres sujets. Qui ont esté trouvées après sa mort parmi ses papiers. Reueuës & corrigées de nouveau*, Lyon 1694.
- Phemister, Pauline, *„Theoria cum praxis”*, [w:] *Leibniz legacy into the future*, red. J. Weckend, New York 2020, s. 287-307.
- Prantl, Carl von, *Leibniz, Gottfried Wilhelm*, [w:] *Allgemeine Deutsche Biographie* (ADB), wydana przez Komisję Historyczną przy Bawarskiej Akademii Nauk 1883, t. 18, s. 175.
- Remmele, Bernd, *Das Maschinenparadigma im Umbruch der Logiken*, [w:] *Subjekte und Gesellschaft. Zur Konstitution von Sozialität*, red. U. Wenzel, B. Bretzinger, K. Holz, Weilerswist 2003, s. 259-276.
- Schlözer, August Ludwig von, *Allgemeines Sta[a]tsrecht und StaatsVerfassungsLe[h]re*, Göttingen 1793.
- Smid, Stefan, *Recht und Staat als „Maschine”. Zur Bedeutung einer Metapher*, „Der Staat” 1987-1988, nr 27, s. 325-350.
- Sopiński, Michał, *Logika w służbie polityki – Wzorzec dowodów politycznych Gottfrieda Wilhelma Leibniza i jego (nie)wpływ na elekcję roku 1669*, „Dialogi Polityczne” 2017, nr 23, s. 59-72.
- Vaucanson, Jacques, *Le mécanisme du fluteur automate, présentés à Messieurs de l'Académie Royale des Sciences part M. Vaucanson, auteur de cette machine. Avec la description d'un canard artificiel, mangeant, beuvant, digerant & se vidant, épluchant ses ailes & ses plumes, imitant en diverses manières un canard vivant [...] Et aussi celle d'une autre figure ... jouant du Tambourin & de la Flute [...]*, Paris 1738.

Weber, Max, *'Römisches' und 'deutsches' Recht*, „Die christliche Welt. Evangelisch-Lutherisches Gemeindeblatt für Gebildete aller Stände”, Leipzig, nr 22 z 30 maja 1895 r.

Weber, Max, *Gesamtausgabe. Abteilung 1: Schriften und Reden. Band 4: Landarbeiterfrage, Nationalstaat und Volkswirtschaftspolitik: Schriften und Reden 1892-1899*, wydany przez Wolfgang J. Mommsena we współpracy z: Ritą Aldenhoff, Tübingen 1993, niezmiennione wydanie cyfrowe (eBook) 2019.

Wieacker, Franz, *Recht und Automation*, [w:] *Festschrift für Eduard Bötticher*, red. K.A. Bettermann, A. Zeuner, Berlin 1969, s. 396-400.